

Prof. dr STOJAN JANKOV

TEZE ZA KOMPARATIVNU ANALIZU SISTEMA PLANIRANJA

Živimo u eri planiranja, čija je potreba, mogućnost i efikasnost dugo negirana u većem delu ekonomske teorije. Kada je reč o kapitalističkoj privredi, građanska ekonomija je dugo poricala potrebu, a marksistička mogućnost njenog makroplaniranja, dok su socijalističkoj privredi nemarksistički pisci prvo osporavali mogućnost a potom efikasnost. Međutim, promene izvršene u realnom svetu uticale su i na promenu stava ekonomske teorije prema nacionalnom planiranju: niko ozbiljan više ne poriče njegovu potrebu u savremenim uslovima niti osporava nedostatke centralno-planskog modela koji je dugo bio jedini reprezentant planiranja.

Svrha ovoga priloga je da u vidu skice ponudi osnovne elemente za uporednu analizu osnovnih obeležja i tendencija razvoja tri sistema nacionalnog planiranja: sovjetskog centralno-planskog, sistema nacionalnog planiranja (programiranja) u razvijenim kapitalističkim zemljama i jugoslovenskog sistema samoupravnog planiranja.

1. SOVJETSKI CENTRALNO-PLANSKI SISTEM

Kada je reč o sovjetskom iskustvu, kao najdužem u oblasti nacionalnog planiranja, ako zanemarimo dosta protivrečnu prvu dekadu njegovog razvoja, mogu se izvući sledeći osnovni zaključci.

Izbor tempa i pravaca privrednog razvoja, tj. prihvatanje ubrzanog razvoja na osnovama forsirane industrijalizacije, odlučujuće je uticao na opšti karakter privrednog sistema koji je izgrađivan od kraja 20-ih godina, kao i na mesto, funkcije i oblike planiranja i tržišta u njemu. Optiranje za naglašeno ubrzani privredni razvoj na

osnovu forsirane industrijalizacije (i prioritetnog razvoja teške industrije) zahtevao je u sovjetskim uslovima:

a) Izuzetno veliki akumulacioni napor, koji nije bilo moguće realizovati bez primene vanekonomske metoda.

b) Ma koliko akumulacioni napor bio velik, obim akumulacije je još uvek bio nedovoljan za realizaciju širokog fronta investicija (koji zahteva kompleksan razvoj), što izaziva potrebu njene naglašene centralizacije i striktno definisanje prioriteta njene upotrebe.

c) Ovakav put razvoja pretpostavlja radikalne promene privredne strukture da bi se ona upodobila zahtevima ubrzanog razvoja. S obzirom na naglašenu autarhičnost sovjetske privrede toga vremena, akumulacija se svojim najvećim delom morala plasirati u sektore koji presudno utiču na formiranje materijalnih pretpostavki ubrzanog razvoja — u tešku industriju, energetiku, rudarstvo, saobraćaj — koji zbog toga postaju prioritetna područja njene upotrebe. Istovremeno, to su delatnosti koje su, po pravilu, izuzetno kapitalno-intenzivne, s dugim rokovima gradnje i efektuiranja investicija i jako udaljene od područja proizvodnje za finalnu neproizvodnu potrošnju.

Ovaj veliki akumulacioni i investicioni napor zahteva ograničavanje (čak i smanjivanje) potrošnje na dugi rok. Kako ovu politiku realizovati u zaostaloj, siromašnoj zemlji, koja tek što se izvučla iz dugogodišnje gladi, sa sitnim privatnim sektorom (posebno u poljoprivredi) kao dominantnim? Ceđenje velike akumulacije u uslovima opšteg siromaštva (prema nekim podacima stopa akumulacije iznosila je 30-ih godina blizu 45%¹) neizvodljivo je bez naglašene primene vanekonomske metoda. Ispostavilo se da je primena ovih metoda u zemlji sa preko 25 miliona seljačkih gazdinstava, pretežno sitnih i srednjih, i sa usitnjenom industrijom, sa dosta naglašenom samostalnošću ekonomskih subjekata (što je bio slučaj u doba NEP-a) administrativno neizvodljiva. Da bi se taj cilj postigao, zahtevalo se prevođenje oba sektora — seljačke poljoprivrede i državne industrije — na uslove koji garantuju efikasnu centralnu kontrolu. U slučaju poljoprivrede, to je prvenstveno značilo svođenje broja jedinica na meru koja omogućuje efikasnu centralnu kontrolu mere rada i mere potrošnje poljoprivrednih gazdinstava, a u industriji njeno prevođenje u status koji garantuje neposrednu državnu ingerenciju (opet sa svrhom kontrole mere rada i mere potrošnje, što u tim uslovima, praktično, znači obezbeđivanje uslova za ceđenje zahtevane količine radnih napora nezavisno od zainteresovanosti učesnika, s obzirom na njihovu simboličnu potrošnju koja rezultira iz tih napora).

Rešenje se nudilo gotovo samo po sebi: u prvom slučaju, kolektivizacija poljoprivrede, a u drugom, praktično, ukidanje svake ekonomske samostalnosti privrednih subjekata. Ovakvo rešenje,

¹ Vid. A. L. Vajnshtejn, „Dinamika narodnog dohoda SSSR i ego osnovnih komponentov“, Ekonomika i matematičke metode, br. 1, 1967.

međutim, diskvalifikuje sve, ili većinu, ekonomskih poluga regulisanja privrede (bar u dominantnim područjima), prekida veze između napora i prisvajanih rezultata, u suštini isključuje oslanjanje na materijalne interese i stimulanse, a time, umesto ekonomskog, afirmiše administrativno regulisanje privrede. Već time se objektivno isključuje, ili svodi na beznačajnu meru, mogućnost tržišnog regulisanja, a uvažavanje zakona vrednosti — kao zakona proporcionalnosti radnih utrošaka, odnosno ekvivalentnosti robne razmene — ostaje još samo kao teorijska mogućnost. Stavovi b) i c), međutim, i ovu mogućnost praktično isključuju.

Uz ogromne napore isceđena akumulacija ipak nije dovoljna da omogući proces razvoja na širokom frontu. Sve grane i sektori privrede ne podržavaju jednako ubrzan razvoj; one koje mu najviše doprinose imaju prioritet u korišćenju veoma ograničenih sredstava za razvoj. Zadovoljavanje prioriternih sektora sužava front industrijalizacije, a skretanje tokova akumulacije prema njima očigledno je neizvodljivo drugim metodima osim administrativnom distribucijom investicija. Pošto se zadovolje njihove potrebe, drugima ostaje veoma malo, ili ništa. Tržišni mehanizam nikada ne može obezbediti realizaciju tako naglašenih prioriteta u razvoju, za njega su svi potencijalni korisnici jednaki, njihove zahteve izražava prema snazi s kojom se pojavljuju, a ova je izraz njihove uklopljenosti u društvene potrebe kako se one kratkoročno ispoljavaju. Zato se tržišni mehanizam suspenduje i na ovom području.

Na kraju, relativna izolovanost sovjetske privrede izazivala je nužnost izgradnje gotovo autarhične privredne strukture, što je iziskivalo otpočinjanje industrijalizacije od grana i sektora koji su najudaljeniji od finalne potrošnje i tek postepeno, u dužem vremenskom periodu, osvajanje ostalih delova privredne strukture. Time žrtvovanje postaje dugoročno i krug se zatvara — dugoročno odlaganje korišćenja efekata velikih investicionih napora od strane širokih slojeva stanovništva tražilo je, sa svoje strane, suspendovanje ekonomskog mehanizma, zasnovanog na materijalnim interesima i podsticajima, i afirmaciju administriranja.

Danas ova grubo skicirana logika razvoja nije ni teorijski ni praktično nepoznata, a već sovjetske diskusije 20-ih godina su je veoma dobro uočile. Uz tako ambiciozne planove ubrzanog razvoja, kakve su imali Sovjeti, suspenzija tržišnih mehanizama i zakona vrednosti kao osnovnog privrednog regulatora (sem ako se on shvati na krajnje dugi rok, kada gubi uobičajeni smisao proporcionalnosti i ekvivalentnosti razmene u kratkom roku) postaje neophodna i objektivno uslovljena.

Forsiranom industrijalizacijom postignuti su izvanredni ekonomski rezultati, ali i oformljen sistem birokratskog administriranja koji je svoju rigidnost utoliko više pokazivao ukoliko je privreda, na njegovoj osnovi izgrađivana, postajala razvijenija.

Planiranje u sovjetskom privrednom sistemu ima tri osnovne funkcije:

Prvo, utvrđivanje društvenih potreba i ciljeva privrednog razvoja;

Drugo, regulisanje tempa i proporcija rasta, kao i strukturnih promena u društvenoj proizvodnji;

Treće, planska raspodela i efikasno korišćenje materijalnih, radnih i finansijskih resursa.

U sovjetskoj teoriji i praksi dugo je negirano delovanje zakona vrednosti i tržišnog mehanizma. U svakom slučaju, zakonu vrednosti je osporavana regulativna funkcija u sovjetskoj privredi, a tržište sa svojim mehanizmima potisnuto je na periferiju ekonomskog sistema. Ipak, čak i u uslovima najpotpunije centralizacije odlučivanja i primene administrativnih metoda upravljanja, zakon vrednosti nije mogao biti ukinut. Kao objektivni ekonomski zakon on i ne može biti ukinut; on može biti ograničen u svom normalnom delovanju, ali tada se ipak njegova dejstva osećaju — u disproporcijama, neefikasnosti, nestašici, lošem kvalitetu i skućenom asortimanu, nekurentnoj robi, „crnoj berzi“.

Uverenje da se zakon vrednosti planiranjem konačno stavlja u muzej starina bilo je relativno brzo pokolebano. U stvarnosti su postojala dva sektora — državni i kolhozno-kooperativni — i, uz mnoga ograničenja, između njih su se uspostavljali robni odnosi. Isto tako, uklapanje pojedinačnih radova u opšte društveni rad, mobilisanje napora, inicijative i kreativnih sposobnosti nižih nivoa i pojedinaца pretpostavlja izvestan stepen njihove operativne samostalnosti i korišćenje ekonomskih poluga regulisanja, dakle, i ekonomsku diferencijaciju proizvođača. Pokazalo se da je racionalisani sistem snabdevanja stanovništva utoliko manje uspešan i podsticajan ukoliko se privreda više udaljavala od razorenosti i nerazvijenosti, a stanovništvo od velike oskudice i gladovanja.

U početku se upravo navedeni elementi prihvataju kao razlozi robnog oblika proizvodnje u ograničenim područjima privrednog sistema. Robni odnosi, međutim, unutar državnog sektora kao dominantnog i dalje su bili negirani, a s njima i delovanje zakona vrednosti. Konačno, posle duge, zamorne i ne previše plodne diskusije, krajem 50-ih godina teorijski se priznaje delovanje zakona vrednosti. On ne predstavlja osnovni stihijski regulator sovjetske privrede, ima novu sadržinu i modifikovani oblik. On se planski koristi radi povećanja efikasnosti. Ali, upravo način njegovog planskog korišćenja često vraća diskusije na sam početak: da li se planiranjem samo anticipiraju njegova dejstva u pretpostavljenim idealnim uslovima (kojih u stvarnosti nema)? Ako se to čini, postavljaju se bar dva pitanja: na koji rok i na koji način se to postiže? Ili, ljudska ekonomska aktivnost nije strogo determinisana i planom se mogu fiksirati i realizovati ciljevi koje zakon vrednosti ne može afirmisati u ekonomski relevantnom periodu.

Odgovor umnogome zavisi od toga šta se podrazumeva pod zakonom vrednosti. Ako je on istorijski oblik opšteg zakona ekonomije radnog vremena koji se ostvaruje u robnom društvu zasnovanom na ekonomski samostalnim nosiocima u društveno podeljenom radu, njegovo aktiviranje pretpostavlja spontanost i stihijnost koja ničim ne može biti regulisana, osim sopstvenim zakonima. Ove zakonitosti se, kao što je poznato, u krajnjoj liniji, ostvaruju njihovim neostvarivanjem. Ako se, pak, počne od toga da se planiranjem (u idealnom planskom modelu) svesno i unapred realizuju zahtevi opšteg zakona ekonomije radnog vremena, tada se to ne postiže aktiviranjem spontanosti tržišnih mehanizama već se oni planski simuliraju. Čak i u tom slučaju ostaju područja vantržišnih rešenja (odnosno, i neekonomskih rešenja) u kojima ni ova simulacija ne pomaže.

Drugi izvor nesporazuma odnosi se na samostalnost ekonomskih subjekata, njihovu inicijativu, materijalnu zainteresovanost. Bilo koje rešenje prihvatili, u uslovima kada pojedinačni rad nije neposredno društven, pretpostavlja se ekonomska samostalnost društvenom podelom rada njegovih osamostaljenih delova, samo što u prvom slučaju materijalni interesi, spontanost i stihija aktiviraju tržišni mehanizam kao mehanizam organizacije i koordinacije njihove aktivnosti, a u drugom spontanost i materijalna zainteresovanost su regulisane i organizovane planskom simulacijom tržišnog mehanizma. Ta simulacija se nikada ne može idealno izvesti, otuda ekonomski gubici, kao izraz cene organizovanja sistema koji se mogu održavati u snošljivim okvirima samo dovoljnom adaptabilnošću sistema kroz pokušaje i greške. Uostalom, i stihijsko aktiviranje tržišnih mehanizama nije besplatno; naprotiv, cena koja se za to plaća postala je toliko visoka da pretil razaranjem celog sistema. Zato se stav o efikasnosti različitih tipova organizacije svodi na pitanje njihove „cene“.

Na kraju, velike debate vođene o tržišnom ili planskom, odnosno tržišno-planskom ili plansko-tržišnom regulisanju, debate koje se nastavljaju pojačanim intenzitetom, razjašnjavajući mnoge relevantne stvari, ponekad izazivaju i pravu pojmovnu i terminološku zbrku. Kada je reč o sovjetskoj debati o zakonu vrednosti, planiranju i tržištu, zbrka, nastala već prilikom tumačenja stava o „ovladavanju“ objektivnim ekonomskim zakonima, proširuje se i na konkretne oblike toga ovladavanja i „potčinjavanja“.

U savremenoj sovjetskoj ekonomskoj teoriji gotovo da su jednako zastupljene koncepcije tzv. tovarnika i netovarnika (tj. onih koji polaze od robnog oblika socijalističke proizvodnje — tovar-ropa — kao odlučujućeg odnosa i autora koji robni oblik tretiraju samo kao formu odnosa). Prema prvima, „robni odnosi predstavljaju suštinsku crtu proizvodnih odnosa socijalizma“², dok druge smatraju da „na nivou narodnoprivredne organizacije društvene proizvodnje

² A. M. Rumjancev, red., „Političeskaja ekonomija. T. 2. Socializm — pervaja faza komunističeskogo sposoba proizvodstva“, Moskva, 1976., str. 124.

u potpunosti je dopustivo odvojiti se od uticaja zakona vrednosti. To znači da odlučujući instrument raspodele društvenog rada između sfera društvene proizvodnje nije zakon vrednosti. Ali, na osnovu neposredne materijalne proizvodnje u socijalističkom preduzeću... ignorisanje zakona vrednosti... može dovesti samo do ekonomskih gubitaka.“³

Svi bitni argumenti obe strane, uglavnom, predstavljaju varijacije na temu koja već tako dugo okupira sovjetske, i uopšte marksističke, ekonomiste. Bitno drugačije pristupe, argumente i teorijska rešenja, međutim, ponudila je tzv. škola optimalista, odnosno teoretičari optimalnog planiranja. I to kako na relaciji planiranja-tržište, tako i u domenima centralizacija-decentralizacija u ekonomskom odlučivanju i korišćenje administrativnih i ekonomskih metoda pri tome, ekonomske samostalnosti i subordinacije ekonomskih subjekata.⁴

Realno postojeći sistem planiranja u Sovjetskom Savezu, međutim, ne uvažava mnogo koncepcije ove škole, osim nekih tehničkih rešenja koje je ona ponudila.

Od ove škole potiče i stav da svesno korišćenje ekonomskih zakona u planiranju ne isključuje elemente stihijnosti.⁵

³ N. A. Cagolov, „Polnyj hozraščot, zakon stoimosti i planomernost' socialističeskogo proizvodstva“, Vestnik MGU, Serija VII, Ekonomika, br. 1, 1966, str. 29.

⁴ Ideje i rešenja ove škole mogu se naći u brojnim radovima Novožilova, Kantoroviča, Njemčinova, Fedorenka i njihovih sledbenika.

⁵ U savremenoj sovjetskoj ekonomskoj literaturi postoje i drugačija gledišta: „Pitanje regulatora razvoja socijalističke ekonomike je izmišljeno. Tamo gde se razvoj odvija stihijski nastaje potreba traganja za regulatorom. Socijalističko privredivanje ne zahteva bilo kakav regulator“. (P. S. Golubničij, „Ekonomičeskie zakony socializma i hozjajstvennaja politika“, Moskva, 1968, str. 33).

Drugi smatraju da poznavanje i svesno korišćenje ekonomskih zakona socijalizma „... isključuje mogućnost stihijskog i razornog delovanja poslednjih“. (A. I. Vikent'ev, B. P. Mirošničenko, „Ekonomičeskie zakony socializma i planirovanie v stranah SEV“, Moskva, 1967, str. 16).

Ispada kao da u socijalističkoj privredi ne postoje nepoznate zakonitosti (jer, kako bi se mogle svesno koristiti nepoznate zakonitosti?). Drugo, stihijnost i razornost nisu istovetne pojave pošto „... čak i u socijalizmu ignorisanje delovanja objektivnih ekonomskih zakona može izazvati sasvim razorne posledice — u tome se i sastoji opasnost voluntarizma u privrednoj politici“. (V. I. Oligin-Nestorov, „Ispol'zovanie ekonomičeskikh zakonov socializma i upravlenie proizvodstvom“, Moskva, 1973, str. 24).

Postoje, međutim, i drugačija mišljenja. Tako Kronrod piše: „... stvarnost je složenija i dublja od njene teorijske spoznaje i uvek ostaju neki nesaznati, kako stari tako i novonastali odnosi koji se razvijaju i njima odgovarajući zakoni, a otuda i njihovo stihijsko delovanje“. (J. A. Kronrod, „Zakony političeskoj ekonomii socializma“, Moskva, 1966, str. 528).

U vezi s tim, neki pisci smatraju da se „jedan od najvažnijih zadataka ekonomske politike socijalističke države ne sastoji u ograničavanju delovanja ovih ili onih zakona, već u ograničavanju i svestranom sužavanju sfere ispoljavanja stihijskih tendencija nepredviđenih i neupravljenih ekonomskih procesa“. (I. I. Konnik u časopisu „Ekonomičeskie nauki“, br. 1, 1967, str. 84).

Od početka planiranja u SSSR-u pa sve do novijeg vremena u njemu su imali prevagu kvantitativni pokazatelji, fizička distribucija proizvoda i resursa, striktno centralno odlučivanje, na osnovu planerskog suvereniteta, administrativni metodi upravljanja i centralna kontrola izvršavanja planova. Ovakav metod planiranja daje veoma zapažene rezultate i utoliko je prihvatljiv sve dok se bitno ne promene okolnosti koje su ga izazvale, prvenstveno nerazvijenost i siromaštvo. Kada se dostigne određeni nivo proizvodnje ključnih sredstava za proizvodnju i predmeta potrošnje, uz ogroman obim investicija, snažan proizvodni aparat i uz postojanje velike armije visokokvalifikovanih radnika, oslonac u privrednom razvoju i planiranju prenosi se na tehnički progres, kvalitet i ekonomsku efikasnost. Paradoksalno zvuči da i pored izuzetno snažnog razvoja teorije, metodologije i tehnike planiranja, naročito ostvarenog u toku poslednje dve decenije, ono danas relativno slabije zadovoljava realne zahteve sovjetske privrede i društva nego svojevremeno. U razvijenoj privredi problemi su mnogo kompleksniji nego u nerazvijenoj, što čini neefikasnim sistem planiranja prilagođen nerazvijenosti. Zahtevaju se njegove radikalne promene, a one pretpostavljaju isto takve promene privrednog sistema. Izvršene promene u toku poslednje dve i po decenije, međutim, nisu takve da zadovoljavaju ove nove zahteve.

2. PLANIRANJE U RAZVIJENIM KAPITALISTIČKIM ZEMLJAMA

Brojni činioци uticali su na prihvatanje nacionalnog planiranja (programiranja) u razvijenim kapitalističkim zemljama, među kojima nam sledeći izgledaju najvažniji:

1. Uspeši socijalističkih zemalja u privrednom razvoju na osnovama planiranja. Od potpune negacije mogućnosti socijalističke privrede u građanskoj ekonomskoj teoriji 30-ih godina, ona je krajem 30-ih i 40-ih godina ipak prihvatila njenu mogućnost (što je istorijski već bilo dovoljno potvrđeno) da bi krajem 50-ih godina prihvatila kako mogućnost tako i efikasnost socijalističke planske privrede, stavljajući u prvi plan pitanje stepena njene efikasnosti. Ne poriče se njena dinamička efikasnost, ali se u pogledu njene statičke efikasnosti još uvek daje prednost tržišnom rešenju. Konačno, 60-te, a naročito 70-te godine dovele su do gotovo potpune teorijske i praktične afirmacije različitih varijanti nacionalnog planiranja. Pomeranje težišta sa državne intervencije u privredi na organizovano podsticanje ekonomskog rasta RKZ verovatno je najpresudnije delovalo na ovakvu evoluciju stava građanske ekonomije o potrebi i mogućnostima nacionalnog planiranja (programiranja) u privredi RKZ.

2. Istovremeno, posle II svetskog rata nastupile su značajne unutrašnje ekonomsko-političke promene u RKZ koje su sve više

iziskivale planiranje. Među najvažnijim promenama ove vrste su one koje su nastale kao rezultat dugogodišnje prakse svestrane državne intervencije. Iskustva, stečena u toj intervenciji, dovela su do dva veoma značajna zaključka. Prvo, da bi intervencija, s anticikličnom svrhom, kao primarnom, bila uspešna, neophodan je snažan sektor državne svojine kao i veliki i rastući državni rashodi. Što su ova dva sektora postajala veća i značajnija za nacionalnu privredu i način njenog funkcionisanja, to su se više osećali nedostaci u vođenju anticiklične ekonomske politike, koja je po svojoj prirodi bila kratkoročna i sporadična. Pokazalo se kao neophodno uvođenje dužih rokova u formulisanje ekonomske politike, što je neposredno uticalo na prihvatanje nacionalnog programiranja. S druge strane, broj nosilaca ekonomske politike postajao je sve veći pa je i njihovu aktivnost trebalo koordinisati, što je takođe tražilo određene oblike planiranja.

3. Izvanredno značajan, ali još uvek nedovoljno istražen, uticaj na ovakav razvitak izvršile su, i vrše, gigantske korporacije. Realizacija njihovih ciljeva nameće im potrebu planiranja kojim teže da otklone (ili svedu na minimum) opasnu neizvesnost koja je nepojmljiva sa savremenom tehnologijom koju primenjuju, ogromnim i specijalizovanim kapitalom i radnom snagom i dugim vremenom u kojem se kapital angažuje, odnosno udaljenim vremenskim horizontom u kojem moraju posmatrati i definisati svoje poslovne aktivnosti. Gigantske korporacije, kao multiproductni i multinacionalni konglomerati, sve potpunije podvrgavaju svojoj planskoj kontroli sve veći deo nacionalne ekonomske aktivnosti. To je vidljivo iz strategije njihove poslovne aktivnosti, kao i iz prirode i mehanizma formiranja monopolske cene i profita.⁶ Individualna cena korporacijski proizvedene robe sve više postaje regulatorna cena, a pošto je, po pravilu, reč o multiproductnim konglomeratima, korporacijska administrirana cena tendencijski anticipira, odnosno ograničava ili isključuje, delovanje tržišnih snaga na njeno formiranje.⁷ Ovaj planski izbor podložan je izabranim ciljevima korporacije, zbog čega se on ne mora poklapati sonim do kojeg bi doveo iterativni proces prilagođavanja u uslovima delovanja slobodne konkurencije. Takav

⁶ „Pri visokom stepenu monopolizacije, široke sfere društvene proizvodnje postaju tako reći polje planskog formiranja cena. Unutarkorporacijska praksa obrazovanja cena često obuhvata široke sektore društvene proizvodnje različitih grana gde se planski formiraju cene proizvoda po kojima ih korporacija nudi tržištu“. (E. I. Rudakova, „Kapitalističeskaja monopolija: ejo politiko-ekonomičeskaja priroda i formy ekonomičeskaj realizacii“, Moskva, 1976, str. 94).

⁷ U formiranju individualne korporacijske cene regulatorsko i plansko delovanje monopola u svojim okvirima nije nezavisno od tržišnih odnosa. Istraživanja pokazuju da se u ovom postupku uvažavaju tržišne okolnosti u kojima firma deluje, što se izražava kako u regulisanju položaja filijala unutar nje tako i u njenoj politici u grani i privredi u celini. Ipak, korporacija u ovome raspolaže stepenom slobode koji je nedostižan individualnom kapitalističkom preduzeću.

korporacijski izbor, međutim, s obzirom na njihovu konglomeratsku prirodu, veoma upliviše i na izbor proporcija cele privrede. Zbog toga i ove proporcije predstavljaju izraz ciljeva korporacija i njihove tehnostukture koje ne moraju, a po pravilu i nisu, usklađene sa ciljevima društva u celini.⁸

Već je Lenjin konstatovao da monopolistički kapitalizam predstavlja takav stepen razvoja društvene proizvodnje „... kada se neka osnovna svojstva kapitalizma počinju preobraćati u svoju suprotnost“.⁹ Jedan od vidova ovoga preobražaja je i promena u karakteru i obliku regulisanja društvene proizvodnje u uslovima vladavine monopolističkog kapitalizma. Stihijsko tržišno regulisanje ne predstavlja više jedini oblik ekonomskog regulisanja u RKZ. Pored njega, uključuje se i planska ekonomska politika korporacija i državno regulisanje privrede. Tačnije, sva tri oblika regulisanja međusobno su isprepletena, predstavljajući novo jedinstvo protivrečnosti na kojem se zasniva upravljanje u savremenoj kapitalističkoj privredi.

Nastanak i razvoj trustova i kartela krajem devetnaestog veka dao je povod Engelsu da zaključi da je njihov cilj „... regulisanje proizvodnje, prema tome, cene i profita“. Analizirajući neuporedivo niži stepen koncentracije i centralizacije od današnjeg, Lenjin piše da je „... Engels pre 27 godina primetio neadekvatnost takvog postavljanja pitanja o kapitalizmu koje ne uzima u obzir ulogu trustova, koje kaže „kapitalizam se odlikuje odsustvom planomernosti“.¹⁰ Zbog toga je, prema Lenjinu, teorijski nepravilan stav o robi kao „anarhično proizvedenoj u rastućoj količini“, pošto „anarhičnost“ ili „odsustvo planomernosti“, ako se uzmu izrazi upotrebljeni u Erfurtskom programu koje je Engels osporio, ne karakteriše trustove... Upravo trustovi ne proizvode robu anarhično, već organizovano (po učetu).¹¹ Kapitalisti ubiraju profit „planomernije“ i „... sada imamo neposredno prerastanje kapitalizma u njegovu višu, plansku fazu“.¹²

U modernom korporacijskom sistemu uspostavljaju se, po pravilu, dugoročne i stabilne veze, s unapred fiksiranim bitnim elementima, čime se bitno smanjuju neizvesnost i rizik. Sve veći deo pro-

⁸ Istraživanje ovog fenomena već je dovelo do bitnog revidiranja do nedavno vladajućih shvatanja suštine monopolskih cena i profita, mehanizma njihovog formiranja u uslovima redukovanih, odnosno preobraženih funkcija tržišnih snaga i kriterijuma u ovome. Novi uslovi ponudili su sasvim nove oblike kombinacije planiranja i tržišta. Smatram da bi mnoga saznanja stečena izučavanjem ovih pojava bila od izuzetnog značaja za razumevanje oblika i mehanizama ekonomske organizacije i koordinacije koji nastaju s razvojem i aktivnostima naših OUR-a i, naročito, SOUR-a.

⁹ Vid. V. I. Lenin, Polnoe sobranie sočinenij, t. 27, str. 385.

¹⁰ V. I. Lenin, Polnoe sobranie sočinenij, t. 31, str. 444.

¹¹ V. I. Lenin, isto, t. 34, str. 362.

¹² V. I. Lenin, isto t. 31, str. 444.

izvodnje organizuje se na osnovu prethodno utvrđenih porudžbina.¹³ Tako se ostvaruje društveno priznanje proizvodnje daleko pre nego što joj se pristupi. To, naravno, ne menja prirodu kapitalističkih odnosa, ali ih organizuje, što nekima služi kao povod da rezultirajući novi tip tržišta definišu kao „organizovano“, a sistem privređivanja kao „organizovana tržišna privreda“. Termini ne moraju mnogo značiti, ali, ako su neprecizni, mogu uneti dosta zbrke u razumevanje problema. Koliko nam je poznato, stihija predstavlja jedinu osnovu mehanizma organizacije tržišne privrede.

Preplitanje stihijskih i planskih oblika regulisanja savremene monopolističke privrede, čak i kada ne uzmemo u obzir državnu intervenciju, očigledno je. Ipak, obezbeđenje od kontrole tržišta i njegova korporacijska kontrola neizvodljivo je bez pomoći države. Korporacijama je potrebna stabilnost i dovoljno brz rast cele privrede, što zahteva kako stabilnu, visoku i brzo rastuću tražnju tako i ponudu dovoljnih količina kvalitetnih proizvodnih faktora, posebno znanja. U realizaciji tih zahteva, korporacije sebe „produžuju“ preko države i kroz nju. Preko države one utiču na formiranje povoljnog opšteg ekonomskog ambijenta, direktno ugrađujući u njega svoje interese i ciljeve, pretvarajući se u aktivan i sve manje anonimni element sistema državno-monopolističkog kapitalizma. Pošto su prestale da budu anonimne, što znači da su postale malobrojne i snažne, megakorporacije se mogu i moraju nekako međusobno nagoditi. Makroekonomsko planiranje na taj način velikim delom predstavlja produžetak ciljeva i metoda mikroekonomskog planiranja.¹⁴

4. Ratno i neposredno posleratno iskustvo RKZ s planiranjem govorilo je da je planska organizacija celokupne privrede ne samo mogućna nego i da predstavlja izvanredno efikasno sredstvo realizacije nekih bitnih društveno ekonomskih ciljeva u vanrednim okolnostima. Potrebe posleratne rekonstrukcije zapadnoevropske privrede takođe su delovale u pravcu afirmacije nacionalnog planiranja.

5. Većoj popularnosti planske privrede doprineo je i napredak u oblasti teorije, metodologije i tehnike planiranja. Mogućnost različitih varijanti planiranja, koju je već potvrdilo socijalističko iskustvo, delovala je u istom pravcu.

6. Energetska, sirovinaska, prehrambena i ekološka kriza, u uslovima savremene etape opšte krize kapitalizma 70-ih godina, kao i potrebe upravljanja naučno tehničkim razvojem, takođe zahtevaju dugoročnije pristupe, što afirmiše nacionalno programiranje i planiranje.

¹³ Već u periodu 1939—1955. prerađivačka industrija SAD radila je pretežno na osnovu porudžbina. (Vid. V. Larnovits, „Unfilled Orders, Price Changes and Business Fluctuations“, Washington, 1962, str. 7).

¹⁴ „... nedostaci velike korporacije kao planskog instrumenta definišu ulogu savremene države u ekonomskoj politici“. (J. K. Galbraith, „The Role of the State“, 1966).

7. Na kraju, veliki uticaj na afirmaciju planiranja u RKZ izvršio je razvoj integracije njihovih privreda. Svetsko tržište postalo je previše nestabilno okruženje za razvijeni kapitalistički svet. Zahteva se sve potpunije međunarodno prilagođavanje nacionalnih privreda i plansko koordinisanje njihovog razvoja. S druge strane, opasnost od „uvozne nestabilnosti“ predstavljala je snažan uzrok uvođenja nacionalnog planiranja u mnogim zapadnoevropskim zemljama, što je kasnije uslovalo i izvesne oblike međunarodnog planiranja.

Svi navedeni momenti bili bi od manjeg značaja kada ne bi tako presudno delovali na ekonomski rast i da sâm ekonomski rast nije postao toliko značajan. Međutim, ekonomski rast je postao „suština savremene makroekonomije, konvencionalna vrlina, ključ nacionalnog ponosa“¹⁵. Garantujući krupnom kapitalu stabilne uslove rasta, nacionalno planiranje, upravo, s te strane dobija sve potpuniju podršku.

3. SAMOUPRAVNO SOCIJALISTIČKO PLANIRANJE

Savremeni naučno tehnički progres i njim izazvana koncentracija i centralizacija proizvodnje i kapitala izaziva u svim društvenim uslovima potrebu planiranja. Zavisno od tipa društveno ekonomskih sistema, privrednih sistema i njihovih modaliteta, formiraju se i odgovarajući sistemi planiranja i njihovi varijeteti. Isto važi i za odnos planiranja i tržišta, pitanje koje se stalno pomera, ali ipak ostaje u žiži interesovanja. Iako se u ekonomskoj teoriji mnogo šta ovim povodom promenilo, izgleda mi da se ona ne može previše pohvaliti osvetljavanjem nastalih promena i tendencija razvoja.

Pošto je svako planiranje izraz društveno ekonomskih odnosa u kojima se razvija, odnosno predstavlja oblik realizacije tih odnosa, našem sistemu socijalističkog samoupravljanja može odgovarati samo takvo planiranje koje obezbeđuje realizaciju ciljeva dogovorenih na osnovu pluralističkih interesa i težnji radnih ljudi i njihovih asocijacija. Društveni plan se u ovakvim uslovima nesporno pojavljuje kao vrhunski društveni dogovor, koji mora predstavljati efikasan instrument realizacije autentičnih interesa, težnji i ciljeva udruženih proizvođača, odnosno društva u celini.¹⁶

Interesi i ciljevi samoupravno udruženih radnika i njihovih asocijacija, odnosno društva u celini, nisu beskonfliktni. Identifikacija

¹⁵ M. Kidron, „Western Capitalism Since the War“, str. 24.

¹⁶ Ponekad se naglašava da samoupravno planiranje mora zadovoljiti kriterijume efikasnosti i demokratičnosti, što često dovodi do suprotstavljanja ova dva zahteva. Pošto kriterijum efikasnosti planiranja proizlazi iz kriterijuma efikasnosti privrednog sistema datog tipa društva, smatram da, kada je reč o samoupravnom socijalističkom društvu, ovaj kriterijum mora uključivati demokratičnost. Postupak planiranja pretpostavlja planere-vizionare, ali i u demokratskom samoupravnom procesu izraženo vizionarstvo masa.

tih pluralističkih interesa najpotpunije se može izvršiti njihovom slobodnom demokratskom prezentacijom, a njihova relativizacija procesom usaglašavanja, sporazumevanja i dogovaranja. Ako je reč o čisto ekonomskom procesu, ne postoji jednoznačno rešenje odnosa između imanentnih interesa i njihovog fiksiranja u određenim ciljevima udruženih proizvođača na raznim nivoima. Inicijalno ispoljeni interesi i ciljevi sučeljavanjem se upotpunjuju, razgranjavaju, koriguju i transformišu u procesu usaglašavanja, samoupravnog sporazumevanja i dogovaranja. Penetracijom i usaglašavanjem ovih samoupravnih interesa i ciljeva dolazi se do fiksiranja zajedničkih vrednosti, ciljeva i odgovarajućih proporcija za dati period kao optimalnih. Metodologija optimalnog planiranja u ovome nudi značajnu pomoć.

Iz ovako usaglašenog optimuma neposredno proizilaze bar dve posledice. Prvo, njime se minimizira, a ne isključuje svaka neizvesnost i rizik, a njihovo isključivanje dovelo bi do ukidanja svake slobode i inicijative ekonomskih aktera. Sloboda se ne sastoji samo u pravu na iznošenje i fiksiranje interesa i zahteva. Ona se sastoji i u šansi učesnika da ovo fiksiranje blagovremeno koriguju s obzirom na nove uslove i težnje. Ovo važi kako za datu, tako i za buduće generacije: nijedna generacija nema pravo da budućoj generaciji, ili budućim generacijama, osporava šansu i pravo na korigovanje ciljeva saobrazno njenim (njihovim) opredeljenjima, odnosno da se i sama koriguje. Ovo proističe iz karaktera svojine kao društvene. Marks je tim povodom pisao da je društvena svojina takav oblik svojine koju čak ni jedna generacija nema pravo da prisvaja, u smislu da onemogućuje, odnosno umanjuje šanse budućim generacijama. Ovo upućuje na potrebu uključivanja „troškova proširene reprodukcije“ prilikom definisanja društvenih dogovora o planu kao obaveze prema uvećavanju društvenog bogatstva.

Ako je reč o zahvatima jedne generacije, pokušaji da se u postupku usaglašavanja, sporazumevanja i dogovaranja sve „pokrije“, sve definiše, mogu do te mere umrtviti život, a time i inicijativu miliona proizvođača, da ne možemo očekivati ni ekonomsku racionalnost ni slobodu i demokratiju u samoupravnom društvu. Iskustvo onih koji su uporno pokušavali, ili i u savremenim uslovima pokušavaju, da sve reše integralnim i detaljnim planiranjem dovoljno potkrepljuju gornju tvrdnju.

Naš plan, kao izraz težnji, interesa i ciljeva radnih ljudi (u šta uključujem i one zahteve koji prema čisto ekonomskim kriterijumima mogu biti i iracionalni; šta je zapravo ekonomski racionalno?) mora ostaviti dovoljno širok prostor za ispoljavanje slobode i inicijative ekonomskih subjekata, izražavanje, sučeljavanje, korigovanje i unapređivanje njihovih interesa i ciljeva. Sa stanovišta čisto ekonomskih kriterijuma planiranja, sporazumevanja i plana kao vrhovnog društvenog dogovora, ne može se sve do čega se dođe sporazumima i dogovorima tumačiti kao objektivno i ekonomski racionalno,

kao i da zbir tih parcijalnih iskaza automatski dovodi do globalnog društvenog optimuma. Potvrdu ovog stava ne moramo tražiti više samo u tuđem iskustvu — naše je u ovom pogledu takođe bogato. Nepoštovanje objektivno postojećeg društvenog optimuma koji, sledeći sopstveni interes, usaglašavanjem realizuju „niži nivoi“, izaziva povratno razaranje sistema, odnosno aktiviranje neželjenih mehanizama regulacije. Svaki sistem koji ne obezbeđuje prevođenje lokalnih u, po njegovom kriterijumu, globalni optimum raspada se. U samoupravnom socijalističkom društvu ne vidim drugi metod za ovo nego da samoupravni sporazumi i društveni dogovori budu objektivno ekonomski zasnovani i da se odnose na ključne parametre ekonomske regulacije.

Ovim dolazimo do druge posledice društvenim dogovorom usaglašenog optimuma. Naime, iz optimalnog društvenog plana kao vrhunskog društvenog dogovora neposredno se izvode potrebni parametri ekonomskog regulisanja. Postojanje ekonomski samostalnih samoupravnih jedinica sistema omogućuje da se ogroman (i zato nerešiv) zadatak upravljanja složenom privredom raščlani na mnoštvo zadataka manjeg obima koji se konsistentno rešavaju.

Odluke relativno samostalnih ekonomskih subjekata neophodno je planski koordinisati i obezbediti usaglašavanje parcijalnih i globalnih interesa i ciljeva, a time i planski organizovati aktivnosti tržišnih proizvođača. Ovo usaglašavanje izvodi se, u najkraćim crtama rečeno, utvrđivanjem takvih normativa za obračun troškova i rezultata (tj. cena svih faktora i proizvoda) pri kojima:

a) kao rentabilne bi se javljale sve one, i samo one, varijante poslovne aktivnosti samoupravnih radnih kolektiva koje odgovaraju usaglašenom optimalnom planu;

b) svi robni proizvođači imali bi jednake uslove rada, odnosno jednake uslove sticanja dohotka na osnovu sopstvenog rada.

Veoma je značajno da je u ovakvim uslovima mogućna maksimalna decentralizacija (demokratizacija) upravljanja u privredi¹⁷, kao i najsavršenija raspodela prema radu. Oni pretpostavljaju određene (iz optimalnog plana izvedene) doprinose za korišćenje svih deficitarnih resursa koji su nužni kako za usaglašavanje pojedinačne i društvene rentabilnosti tako i za prevođenje svih robnih proizvođača na jednake uslove sticanja dohotka. Samo u ovom slučaju razlike u dohocima robnih proizvođača zasnivaju se na razlikama u

¹⁷ „Uz današnje proizvodne procese, opšta decentralizacija odlučivanja tipična za slobodno preduzetništvo i slobodno tržište nije više optimalna... Iskustvo pokazuje da kompletna centralizacija takođe predstavlja jedan inferioran metod. I državna svojina i centralno mikroplaniranje imaju svoje nedostatke. Preostali problemi jednog optimalnog poretka su problemi stepena pre nego problemi principa“. (Jan Tinbergen, „Some Thoughts on Nature of Socialism“ u zborniku G. G. Judge, T. Takayama, ed., „Studies in Economic Planning Over Space and Time“, North-Holland, Amsterdam, 1973, str. 17).

efikasnosti njihovog rada — njihovih napora, inicijative, invencije, sposobnosti.

Normativi (parametri) koji proizlaze iz optimalnog plana kao izraza najvišeg društvenog dogovora pojavljuju se samoupravnim ekonomskim subjektima kao parametarske veličine, slično kao što se individualnim preduzećima perioda potpune konkurencije javljaju tržišni signali, odnosno veličine. Oni se, međutim, razlikuju od tržišnih signala prvenstveno po tome što pokazuju dugoročne interese i ciljeve udruženih proizvođača. Ali, sa stanovišta tehnike koordinacije ekonomskih procesa, ovi normativi imaju isti smisao, što sugerije zaključak da i ekonomske aktivnosti na njima zasnovane predstavljaju simulaciju tržišnih aktivnosti.

Već smo videli da je simulacija tržišnih procesa planiranjem veoma rasprostranjena. U toj simulaciji sve više se uspeva u postizanju onoga što ni perfektno tržište modela potpune konkurencije ne nudi: unose se elementi dugog roka. Međutim, samoupravno socijalističko planiranje može u savremenim jugoslovenskim uslovima ponuditi i nešto više.

Prvo, jugoslovensko samoupravno planiranje može više koristiti pozitivne efekte perfektnog tržišta nego alternativni sistemi planiranja; jedan od njih ne može pošto u velikoj meri isključuje tržište i njegove vitalne pretpostavke, dok je u drugom objektivni proces ukinuo gotovo sve pretpostavke perfektnog tržišta.

Drugo, s obzirom na celokupni društveno ekonomski sistem, planiranje može računati i s maksimalnim uvažavanjem interesa i ciljeva udruženih proizvođača.

Treće, razvojem delegatskog sistema i mehanizma samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja oformljuju se i praktični metodi iskazivanja i fiksiranja interesa i ciljeva radnih ljudi u optimalnom planu ekonomskog i društvenog razvoja na osnovu kojeg se jedino i mogu efikasno simulirati tržišni procesi.

Sistem je ipak još uvek daleko od toga da bude izgrađen, a u njegovoj izgradnji mogu se koristiti i (pozitivna i negativna) iskustva drugih.

Međutim, postoje područja, danas već veoma široka i rastuća, u kojima tržište, čak ni teorijski model potpuno konkurentskog tržišta, a otuda ni njegova simulacija, ne nude adekvatna ekonomska i društvena rešenja. Ta područja naš sistem proširuje i proširivače ih u meri u kojoj se bude razvijao, što predstavlja deo njegovih prednosti. Proširuje se područje tzv. netržišnih rešenja, a često i neekonomskih rešenja koje planiranje mora uključiti. Ne pretenđujući da ih sve čak i nabrojimo, zadržaćemo se na nekim najvažnijim.

Kao što je poznato, ovde spadaju grane i delatnosti koje rade sa opadajućim troškovima (rastućim prinosima), kolektivna potrošnja i problemi u vezi s veoma rasprostranjenom eksternom ekono-

mijom. Planiranje na osnovu kompleksnih programa (projekata) nudi odgovarajuće rešenje i na ovim područjima, ali se ne možemo pohvaliti da smo ni teorijski ni praktično u ovome mnogo napredovali.

Prof. dr. STOJAN JANKOV

THESIS OF PLANNING SYSTEM COMPARATIVE ANALYSIS

Summary

We leave in the planning age, whose needs possibilities and efficiency were renounced by most economic theories for a long time. Civile economy has negated for a long time the need for the national planning in the capitalistic economy, and the Marxist economy has negated its possibility. Meanwhile an marxist writers have at first negated possibilities of the socialistic economy and then its efficiency as well. However, the changes carried out in the realistic world in the last few decades have influenced the economic theory change of attitude — Marxist as well as civile — towards macroplanning the need for them in the contemporary conditions is mainly not denide nor are denide defects of the central-planned model, for a long time the only representative on the planned economy.

In the supplement in the form of a sketch are given the basic elements for the comparative analyse of the basic characteristics and tendencies of three systems of the national planning (programming): Soviet central-planned system, national planning system in the developed capitalistic countries and in the yugoslav self-management planning system. In conection with them are analysed the basic causes of these original systems planning their basic characteristics and tendencies of developements. All three planning systems are in the stadium of the original building and significant improvement so that the near future probably show there more lasting characteristics. In any case they can, each in its own developement, use other exspeiences especialy in the field of the technology planning.

The basic conclusion consists of the folowing: macroplanning has become the necessary instruments of the contemporary economy organization independent of its social subjects coordination activity which have to have especialy economic independence. We cannot differentide the existing economic systems on the basic whether the macroplanning is present in them or not, but on the basic whose interesese and aims are realised by this planning.

Проф. д-р СТОЯН ЯНКОВ

ТЕЗИСЫ ДЛЯ СОПОСТАВИТЕЛЬНОГО АНАЛИЗА СИСТЕМЫ ПЛАНИРОВАНИЯ

Резюме

Живём в эпохе планирования, потребность которого, возможность и эффективность задолго были негированы в большой части экономической теории. Буржуазная политическая экономия задолго отбрасывала потребность национального планирования в капиталистическом хозяйстве, а марксистская его возможность, а в то же самое время немарксистские авторы негировали возможность а потом эффективность социалистической экономике. Между тем, изменения которые случились в реальном мире в протяжении последних несколько десятилетий влияли на изменение отношения экономической теории к планированию — как марксистской, так и буржуазной. Не отрицается его потребность в современных условиях и признаются недостатки модели централизованного планирования, задолго единного представителя планового хозяйства.

В реферате скицируются основные элементы для сравнительного анализа основных характеристик и тенденций развития трех систем макроэкономического планирования: советской, системы национального планирования (программирования) в развитых капиталистических странах и югославской самоуправленческой системы планирования. В связи с этим, анализируются основные причины создания этих систем, их основные характеристики и тенденции развития. Все системы планирования находятся в стадиуме первоначального построения или значительной достройки, и близкое будущее вероятно покажет их трайные характеристики. В всяком случае, они могут в интересах собственного развития использовать опыт других, в частности в области технологии планирования.

Основной вывод реферата содержится в следующем: макропланирование стало необходимым инструментом организации современного народного хозяйства, независимо от его общественной формы, средство координации деятельности экономических субъектов, которые надо имеет необходимую самостоятельность. Существующие экономические системы нельзя различать на основе критерия существования макропланирования в их, а с учетом того чьи интересы и цели реализуются этим планированием.